

عوامل تعالی بخش مؤثر در تحکیم بنیان خانواده

در آرای مفسران و اندیشمندان معاصر مسلمان

فهیمة مومنی راد^۲

امیرحسین بانکی پور فرد^۱

سید مهدی صدیقی^۳

پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۱۰/۰۵

دریافت مقاله: ۱۳۹۶/۰۷/۱۱

چکیده

این پژوهش در مطالعه‌ای کیفی، عوامل تعالی بخش مؤثر در تحکیم خانواده را جمع‌آوری کرد و سپس یافته‌های پژوهش را در مراحل انتخاب همسر، دوران عقد و زندگی مشترک مورد تحلیل و بررسی قرار داد. بدین منظور آرای ۱۴ تن از مفسران و اندیشمندان معاصر مسلمان را که در کتابها و تفاسیر ایشان جمع‌آوری شده است به صورت شناسه‌گذاری و در قالب شبکه مضمون تنظیم و نسبت به مقایسه آرای ایشان با یکدیگر در قالب نمودار اقدام کرد؛ لذا تعالی خانواده به عنوان متغیر وابسته و عوامل معنوی، فکری، احساسی و مادی به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شد. نتایج حاکی بود که بین عوامل بررسی شده، عوامل معنوی مؤثر بر تعالی بیشترین تعداد مضمون را در مستندات بررسی شده به خود اختصاص داده بود.

کلیدواژه‌ها: خانواده، تحکیم خانواده، تعالی خانوادگی، فروپاشی خانواده، بنیان خانواده.

۱ - نویسنده مسئول: دکتری فلسفه و کلام اسلامی، استادیار دانشکده اهل بیت(ع) دانشگاه اصفهان

a.bankipoor@ahl.ac.ui.ir
momenirad.f@gmail.com
m313.sadri@chmai.ir

۲ - کارشناسی ارشد مطالعات زنان، دانشکده اهل بیت(ع)، دانشگاه اصفهان

۳ - کارشناسی ارشد مدیریت امور فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد خوراسگان

مقدمه

خانواده به عنوان کوچکترین نهاد اجتماع با امر مقدس ازدواج آغاز می‌شود. قرآن کریم با تعبیر زیبایی، ازدواج را آیه‌ای از آیات خداوند دانسته است و درباره آن می‌فرماید: «از آیات خداوند این است که برای شما از جنس خودتان همسرانی آفرید که در کنار آنها آرامش یابید و میان شما دوستی و رحمت قرار داد» (روم/۲۱). ازدواج، مقدس است که اگر زوجها به جنبه تعالی آن توجه کنند از بسیاری از مشکلات در امان خواهند ماند. این آیه از قرآن، اصلی را مطرح می‌کند که باید درباره فلسفه ازدواج، زمان ازدواج، نوع انتخاب همسر و هم‌چنین چگونگی ارتباط همسران با یکدیگر رعایت شود و آن اصل مهم، رسیدن به آرامش است. در منطق قرآن، ازدواج با دیگر روابط انسانی و قراردادهای دیگر فرق دارد که قرآن کریم آن را میثاق غلیظ می‌نامد (نساء/۲۱). «اصلاً خانواده در اسلام یعنی محل سکونت دو انسان، محل آرامش روانی دو انسان، محل انس دو انسان با یکدیگر، محل آرامش یک نفر به وسیله دیگری، آنجایی که آنان در آن صفا می‌یابند؛ راحتی روانی می‌یابند؛ این محیط خانواده است» (حاج علی اکبری، ۱۳۹۰: ۲۷).

«نظام جامع معرفتی اسلام در عین توجه به مسائل و احکام فردی به مسائل اجتماعی خانواده و هر آنچه به تحکیم آن بینجامد، توجه ویژه‌ای دارد و با هر آنچه موجب تزلزل پایه‌های خانواده شود، مبارزه می‌کند. این نظام به عنوان مکتبی انسانساز خانواده را به عنوان واحد بنیادین جامعه و کانون تبلور ارزشها، پایگاه رشد و بالندگی انسانها مورد عنایت خاص خود قرار داده است. از آنجا که استحکام خانواده در تحکیم جامعه اسلامی - انسانی تأثیر بسزایی دارد، قرآن به صورت ویژه به تحکیم و ثبات آن عنایت، و تمام اصول حاکم بر روابط خانواده را بر این اصل مبتنی کرده است. از مجموعه آیات قرآن می‌توان نتیجه گرفت که قرآن حتی در زمانی که احکام حقوقی طلاق را بیان می‌کند بر حفظ تحکیم خانواده سعی دارد و تا آنجا که امکان دارد شرایطی را برای طلاق بیان می‌کند که در صورت بروز اختلافهای جزئی، زن و مرد نتوانند براحتی از هم جدا شوند؛ پس می‌توان نتیجه گرفت دستورهای دینی، آمیزه‌ای از شیوه‌های شناختی، عاطفی و رفتاری است که هم به نیازهای مادی و هم به نیازهای معنوی توجه دارد؛ هم بعد شناختی و عقلانی، عاطفی و رفتاری را در برمی‌گیرد؛ بنابراین آموزه‌های دین، جامع‌نگر و واقع‌نگرند» (محمدی ری‌شهری و پسندیده، ۱۳۸۷: ۱۱).

امروزه عبارت «بحران فروپاشی خانواده» زمره‌ای آشناست. بحران فروپاشی خانواده در غرب

و پیامدهایی که از رهگذر آن گریبانگیر جوامع غربی شده، بسیاری از اندیشمندان و مصلحان اجتماعی را به بررسی و واکاری علل این پدیده تلخ و تلاش برای یافتن راهکارهایی برای مقابله با آن واداشته است (چراغی کوتیانی، ۱۳۸۹: ۱۷). وقتی کارکردهای خانواده از قبیل کارکردهای زیستی، اجتماعی، شناختی و عاطفی یکی پس از دیگری آسیب می‌بیند، خانواده دچار مشکل می‌شود. این مشکلات و ناراحتی‌ها ابتدا موجب گسستگی روانی و سپس گسستگی اجتماعی و در نهایت واقعه حقوقی می‌شود که این گسستگی، طلاق نامیده می‌شود (مسعودی نیا، ۱۳۹۱).

امروزه طلاق به عنوان نشانگر میزان استحکام خانواده‌ها به صورت یک مسئله جهانی، توجه بسیاری را به خود جلب کرده است. طی قرن بیستم به دنبال افزایش جمعیت و تغییر در نظام فرهنگی، ارزشی و نظام هنجاری در بسیاری از نقاط جهان بویژه در جوامع صنعتی، میزان طلاق روندی افزایشی به خود گرفت.

آمارها در زمینه ازدواج و طلاق در دنیا نشان می‌دهد که بیشترین میزان طلاق در دنیا در سال ۲۰۰۷ به کشور سوئد با ۵۴/۹ درصد طلاق مربوط است و کشورهای آمریکا، بلاروس، فنلاند، لوگزامبورگ، استونی، دانمارک، بلژیک، استرالیا و جمهوری چک به ترتیب رتبه‌های دوم تا دهم را به خود اختصاص داده‌اند (نیتاریتر ورد پرس^۱، ۲۰۱۲).

در ایران نیز به دلایل مختلف از جمله گذر جامعه از سنت به مدرنیسم و ناهمخوانی فرهنگ و سنت جامعه با مدرنیسم، طلاق روندی رو به افزایش دارد. طلاق به عنوان مغبوض‌ترین حلال الهی و آخرین راه‌حل رهایی زن و مرد از زندگی متشنج، آسیب‌زا و به بن‌بست رسیده، امروزه به مشکلی اساسی و خطری جدی تبدیل شده است که به آسانی هستی خانواده، این سلول اصلی سازنده اجتماع را به نیستی تهدید می‌کند و بنیاد بسیاری از زندگی‌های زناشویی بویژه بین زوجهای جوان جامعه را به نابودی می‌کشد. وقوع و شیوع طلاق در جامعه معلول عوامل متعددی است که در بستر فرد و جامعه شکل می‌گیرد (مسعودی نیا، ۱۳۹۱). هرچند ضرورت‌هایی سبب شده است تا خداوند به طلاق مشروعیت بخشد، سیاست‌های دین به دعوت مردم برای حفظ خانواده و پرهیز از طلاق بنیان نهاده شده است. آموزه‌های روایی، طلاق را ناپسندترین حلال نزد خدا می‌شمارد؛ هم‌چنانکه رسول خدا(ص) می‌فرماید: ازدواج کنید و طلاق ندهید که طلاق عرش خدا را به لرزه در می‌آورد (حر عاملی، ۱۴۰۹ ق: ۸).

نگاهی به وضعیت طلاق در ایران نشان می‌دهد که در دهه‌های اخیر طلاق در ایران روندی رو به رشد داشته است؛ حتی بیشتر از میزان پیش‌بینی شده در برنامه پنجساله چهارم که از ۵/۵ درصد رشد پیش‌بینی شده در سال آخر برنامه ۱۳۸۸ به ۱۳/۸ درصد رشد در این سال رسیده است (امیدی شهرکی، ۱۳۸۷: ۱۱۳)؛ یعنی حدود ۲/۵ برابر میزان پیش‌بینی شده، طلاق رخ داده و نسبت به هفده سال گذشته نزدیک به پنج برابر شده است در حالی که در این مدت ازدواج کمتر از دو برابر افزایش داشته است (سازمان ثبت احوال کشور، ۱۳۹۴).

با توجه به این آمار و این نکته که آسیب‌های پس از اجرای طلاق، جامعه را با مشکلات متعدد روبه‌رو می‌سازد که حل هر یک از آنها از حل مشکل طلاق آسانتر نیست به‌جاست به‌طور جدی و با تحقیقات و بررسیهای جامع به حل این مشکل اساسی جامعه پرداخته شود. در این زمینه مقالات و کتابهای با موضوع خانواده و عوامل تحکیم و تزلزل آن مورد بررسی قرار گرفت.

بانکی پور فرد در کتابی با عنوان اخلاق در خانواده به بررسی جایگاه انسان در خانواده، مراحل و موانع تشکیل خانواده، فضایل اخلاقی در خانواده، عوامل تزلزل در خانواده می‌پردازد؛ هم‌چنین به بررسی نظام اقتصادی خانواده در اسلام و بحث تنظیم خانواده و جمعیت‌شناسی می‌پردازد (بانکی پور فرد، ۱۳۹۱). نتایج مطالعات ملی، که در سازمان ملی جوانان انجام شد، اولویت موانع تحکیم بنیان خانواده را به این صورت بیان کرده است: برای پسران بیکاری در رتبه اول، نداشتن ثبات شغلی در رتبه دوم، نداشتن توان مالی کافی و در حد انتظارات دختران در رتبه سوم، نیافتن فرد مناسب در رتبه چهارم، سنگین بودن مهریه درخواستی از سوی خانواده دختران در رتبه پنجم و برای دختران بیکاری خواستگاران در رتبه اول، پیدا نکردن فرد مناسب در رتبه دوم، آزاد نبودن در انتخاب همسر در رتبه سوم و نبود حس مسئولیت‌پذیری در پسران در رتبه چهارم قرار گرفته بود (سازمان ملی جوانان، ۱۳۸۰). موسوی در پژوهشی تحت عنوان «عوامل تحکیم بنیان خانواده و عوامل تهدیدکننده آن در دختران و زنان شهر تهران» چنین نتیجه گرفت که تمامی دختران تهرانی تقریباً با موانع تحکیم مشابهی (پیدا نکردن فرد مناسب، مخالفت و سختگیری خانواده با خواستگاران و یا فرد مورد نظر، داشتن تجربه شکست در رابطه قبلی چه به صورت عقد، نامزدی یا دوستی) در ازدواج روبه‌رو بودند (موسوی، ۱۳۸۲). یافته‌های پژوهش دیگری که ناستی‌زایی در دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان با عنوان «موانع ازدواج دختران» انجام داد، نشان می‌دهد که ۸۴/۲۶ درصد از آزمودنیها عوامل اقتصادی را جزء عوامل تحکیم بنیان خانواده مطرح کرده‌اند. یکی از مهمترین مسائل ازدواج، فقر و امکانات مادی بود. بیکاری

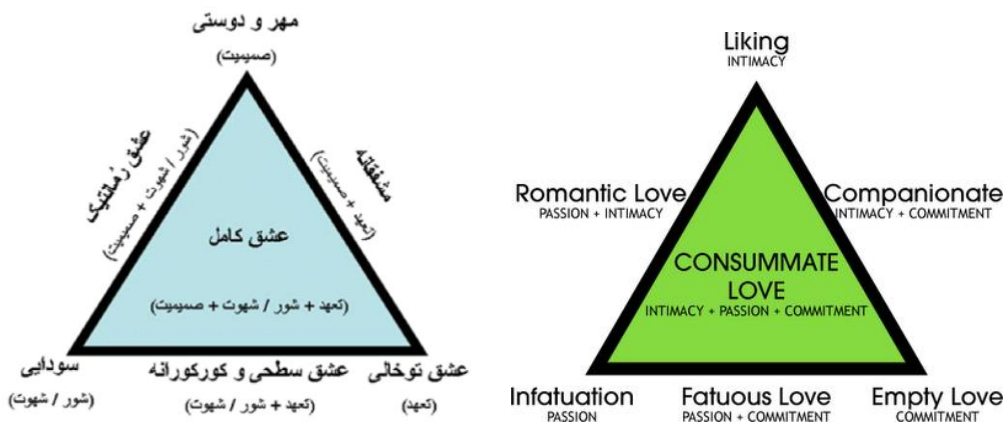
خواستگاران، زیاد بودن هزینه‌های ازدواج و زندگی، نداشتن حداقل درآمد برای اداره زندگی، وابستگی مالی پسران به خانواده خود از مهمترین موانع تحکیم بنیان خانواده به‌شمار رفته است. یافته‌های دیگر این پژوهش نشان داد که ۸۰/۹۸ درصد آزمودنیها عوامل اجتماعی مانند تشریفات زیاد، خرجهای اضافی، اسراف در مراسم عقد و عروسی و عوامل فرهنگی چون چشم و هم‌چشمی، سختگیریهای بیجا، افزایش توقعات دختران، ادامه تحصیل، عدم تمایل برای ازدواج با مردان دارای مدرک تحصیلی پایین، مهریه‌های سنگین و نداشتن شغل مناسب را از عوامل تحکیم بنیان خانواده می‌دانند (ناستی‌زایی، ۱۳۸۵). محمدی در رساله دکتری خود با عنوان "مدل ساختاری تعالی خانواده بر اساس جهتگیری مذهبی و شخصیت از طریق سبک زندگی، بهزیستی روانشناختی و عملکرد ازدواج در خانواده‌های شهر اصفهان" با روش همبستگی از نوع الگوسازی معادله ساختاری با جامعه پژوهش ۱۸۰ زوج دریافت جهتگیری مذهبی با ایفای نقش محوری به‌طور مستقیم و غیر مستقیم از طریق سبک زندگی و بهزیستی روانشناختی بر تعالی خانواده تأثیر داشته است (محمدی، ۱۳۹۲). ویسمن^۱ طی یک تحقیق ملی، که نتایج آن در نشریه "روانشناسی خانواده" منتشر شده است، مهمترین مشکلات زوجین مراجعه‌کننده برای درمان را نبود احساس عشق، مشاجره بر سر قدرت، مشکلات ارتباطی، انتظارات غیر منطقی و مدیریت تعارض ذکر کرد (ویسمن، ۱۹۹۷).

استنلی^۲ و همکاران نیز در شماره ۲۰ مجله "بررسی روانشناسی"، که به شیوه همبستگی انجام پذیرفت، اعلام کردند که شرکت در برنامه‌های آموزشی پیش از ازدواج با سه مؤلفه سطوح بالاتر رضایتمندی، تعهد ازدواج و سطوح پایین‌تر تعارض و نیز کاهش طلاق در ارتباط بوده است و یکی از اساسی‌ترین علت‌های کاهش گرایش به ازدواج را می‌توان در رسوخ باورهای نادرست به فرهنگ ازدواج جستجو کرد (استنلی و همکاران، ۲۰۰۶).

با توجه به بررسی تحقیقات به نظر می‌رسد اولین اقدام برای کاهش میزان طلاق به عنوان عامل تهدیدکننده پایداری و تحکیم خانواده‌ها، شناخت دقیق و صحیح این پدیده اجتماعی و راهکارهای مقابله با آن است. طلاق هم مثل همه مسائل اجتماعی، پدیده‌ای است چند وجهی که این وجوه هم در عوامل طلاق مؤثر است و هم موجب پیامدهای اجتماعی - فرهنگی - روانی متعدد می‌شود. بنابراین در زمینه کاهش میزان یا پیامدهای این مسئله اجتماعی، دیدن همه وجوه آن

ضروری است؛ لذا آنچه در این میان مهم و اصولی می‌نمایند، شناسایی عوامل تعیین‌کننده‌ای است که سبب تحکیم و تقویت این نهاد اجتماعی و دفع خطر احتمالی سقوط و از هم پاشیدگی این نهاد در قالب «طلاق» می‌شود.

دلیل اصلی حفظ خانواده، عشق و علاقه‌ای است که میان اعضای خانواده وجود دارد. از دیرباز بشر به پدیده عشق علاقه‌مند بوده؛ اما تا امروز تعریف دقیق و فراگیری از عشق که بتواند همه را قانع سازد ارائه نشده است. در سالهای اخیر دانشمندان تحقیقات گسترده‌ای درباره عشق انجام داده و به یافته‌های بسیار جالبی نیز دست یافته‌اند؛ از جمله آنها می‌توان به نظریه "مثلث عشق" اشترنبرگ اشاره کرد. به نظر رابرت اشترنبرگ^۱ عشق مثلث یک مثلث است و بهترین عشق به مثلث متساوی‌الاضلاع شباهت دارد. عشق سه عنصر دارد: صمیمیت، هوس و تعهد. عشق زمانی بهترین حالت را خواهد داشت که هر یک از سه عنصر را تقریباً به‌طور یکسان شامل شود. اشترنبرگ معتقد است با کم و زیاد شدن میزان هر مؤلفه، شکل رابطه به‌طور کلی تغییر می‌کند و "عشق کامل" عشقی است که در آن صمیمیت، جاذبه جنسی و تعهد در بالاترین سطح ممکن قرار گرفته است. در واقع، مثلث وقتی کامل می‌شود که سه ضلع کامل داشته باشد (اشترنبرگ، ۱۹۸۷: ۳۳۱ - ۳۴۵).

این عربی نیز نظریه‌ای در این رابطه دارد. وی از دانشمندان بنام و عارفان بزرگ اسلامی است. این عربی چهار نام «حب»، «ود»، «عشق»، و «هوی» را برای عشق بر می‌شمارد که هر یک متضمن

مفهومی متفاوت است. هم‌چنین از دید او عشق در جاتی دارد که با عناوین «عشق روحانی»، «عشق طبیعی» و «عشق الهی» از هم جدا می‌شود. «عشق طبیعی» عشق عوام و غایت آن، اتحاد در روح حیوانی است. در این نوع عشق، روح از هر یک از عاشق و معشوق به سبب کامجویی و تحریک شهوات متعلق به صاحب خود است و نهایت آن در عمل نکاح است؛ اما غایت عشق روحانی تشبیه به معشوق با برپایی حق او و معرفت به قدرش است و عشق الهی عشق خداوند به بنده و عشق بنده به پروردگار خویش است و نهایت آن از دو طرف این است که بنده وجود خود را مظهر حق می‌بیند. محب در حب روحانی در جهت رضایت محبوب می‌کوشد اما در حب طبیعی محب، محبوب را به این دلیل دوست دارد که از جانب او به نعمت و لذتی برسد. یکی از مهمترین رموز عشق، که خود می‌گشاید، همان است که عشق میان هر عاشق و معشوقی، مظهر عشق الهی است. او عشق را در همه مصداقهای خود صاحب عزتی می‌داند که ناشی از نسبت آن با خداوند است و نشانه آن را تواضع عاشق و معشوق در برابر یکدیگر ذکر می‌کند و نیز معتقد است غیر از روابط بین دو عنصر در خلقت به نام زن و مرد، رابطه و کشش دیگری در روابط این دو وجود دارد که از جنس ماده نیست و گاهی آن قدر پر رنگ می‌شود که می‌تواند خلأ روابط میان زن و مرد را نیز پر کند (ابن عربی، ج ۲: ۱۱۴)؛ لذا می‌توان گفت به غیر از نگاه جسمانی به روابط میان زن و مرد، نگاه دیگری نیز هست که جز در پرتو نگاه متعالی به زندگی میسر نمی‌شود و آن وجود خداوند قادر متعال به‌عنوان یکی از اضلاع زندگی بشر است. با توجه به مثلث عشق اشتبرگ و نظریه ابن عربی می‌توان گفت رابطه زن و مرد با خداوند در واقع مرکز ثقل یا ستون این مثلث است که بدون آن نمی‌توان به تحکیم بنیان خانواده امید داشت؛ بنابراین مؤلفه چهارمی با عنوان تعالی^۱ به این سه مؤلفه اضافه می‌شود.

تعالی به معنی برتر و بالاتر (معین، ۱۳۵۰) و تعالی خانواده به رشد و کمال معنوی آن و اتصاف به صفات و رفتار برتر بستگی دارد. خانواده متعالی به خانواده‌ای اطلاق می‌شود که در اثر عقاید استوار و عمل صالح زندگی آن به حیات طیبه تبدیل شده است (جوادی آملی، ۱۳۸۴). در تعریف خانواده متعالی^۲، روانشناسان مکتب کمال معتقدند خانواده پس از حصول تعادل به تکامل و بالندگی می‌رسد و آن زمانی است که حداکثر قابلیت‌ها و تواناییهای وجودی اعضای آن خانواده کشف شود و مورد پرورش و توسعه و گسترش قرار گیرد. در چنین صورتی اعضای

خانواده متعالی (متکامل) نه تنها خود مشکلی ندارند و از تعادل لازم برخوردارند بلکه "مشکل‌زدا" نیز هستند و در رفع آسیب‌های روانی و اجتماعی دیگران و خانواده‌های وابسته گام بر می‌دارند. اعضای خانواده متعالی (متکامل)، هدفهای فراتر از منافع شخصی دارند (محمدی، ۱۳۹۲).

در خانواده متعالی، فعالیت و مسئولیت به زندگی معنا و دوام می‌بخشد (محمودیان و دیگران، ۱۳۸۳: ۸۴). در خانواده متعالی، تفسیر و تعبیر وقایع و رویدادهای زندگی خوش‌بینانه است. هر شکست، تجربه و فرصتی برای ارزیابی موقعیت و رسیدن به پیروزی تلقی می‌شود؛ یعنی نه خوش‌بینی افراطی دارند و نه به بدبینی دچارند؛ بلکه واقع‌بینی متمایل به مثبت (خوش‌بینی متعادل) را بر روابط و رفتارهای خویش حکمفرما ساخته‌اند (محسنی، ۱۳۸۲: ۸۷).

در خانواده متعالی، تعقیب هدف، هیچ‌گاه پایان نمی‌پذیرد. اگر لازم باشد هدفی را کنار گذاشت، باید بی‌درنگ هدف جدیدی آفرید؛ یعنی در چنین خانواده‌ای انگیزه‌ها، تعطیلی ندارد. برای تشکیل خانواده متعالی لازم است تأثیر عوامل از همه جهات مورد بررسی قرار گیرد؛ هم از جهات عقلی و احساسی و هم از جهات مادی و معنوی؛ لذا این مقاله در نظر دارد در مطالعه‌ای کیفی از نوع تحلیل مضمون، نظر ۱۴ نفر از صاحب‌نظران حوزه خانواده اعم از حوزوی و دانشگاهی را، که تحت ۳۰ عنوان کتاب در دسترس بود، مورد بررسی قرار دهد و نتایج را به صورت قالب مضمونها تنظیم، و نسبت به مقایسه نظر آنان در قالب شبکه مضمونها اقدام کند.

شناسه‌های اولیه استخراج شده از کتابها و تفاسیر، جنبه‌های مختلفی از عوامل را شامل می‌شود؛ بدین منظور باورهای اساسی، قوانین بشری، ارزشها، آداب دینی و سنن دینی و اخلاق به‌عنوان عوامل معنوی، دانش و اطلاعات رایج، مقررات مدنی و تجارب به‌عنوان عوامل فکری، الگوهای رفتاری و آداب اجتماعی، سنن اجتماعی، هنر عادات، سلاقی، سرگرمیها، آرزوها و سبک محاورات به‌عنوان عوامل احساسی و نمادها و مصنوعات، کالاهای مصرفی، ابزار، میراث فرهنگی، مراسم و آیینها، نوع پوشش لباس و معماری به‌عنوان عوامل مادی در نظر گرفته شد؛ لذا متغیر مستقل به چهار دسته عوامل معنوی، عوامل فکری، عوامل احساسی و عوامل مادی و بنیان خانواده به‌عنوان متغیر وابسته به چهار مقوله تعهد، صمیمیت، روابط زناشویی و تعالی تقسیم‌بندی شد که در این مقاله با روش تحلیل مضمون به بررسی تأثیر مقوله تعالی خانوادگی بر تحکیم خانواده در مراحل انتخاب همسر، دوران عقد و زندگی مشترک پرداخته می‌شود.

روش

روش پژوهش از نوع تحلیل مضمون بر مبنای رویکرد قیاسی است. تحلیل مضمون یکی از روشهای کارآمد تحلیل کیفی است (هولووی و تودرس^۱، ۲۰۰۳). هم‌چنین تحلیل مضمون یکی از مهارتهای عام و مشترک در تحلیلهای کیفی است. به همین دلیل بویاتزیس (بویاتزیس^۲، ۱۹۹۸: ۴) آن را به روشی خاص بلکه ابزاری مناسب برای روشهای مختلف معرفی می‌کند. ریان و برنارد نیز شناسه‌گذاری مضمونها را فرایند پیش‌نیاز تحلیلهای اصلی و رایج کیفی معرفی می‌کنند تا روشی منحصر به فرد و خاص (ریان و برنارد^۳، ۲۰۰۰: ۷۷-۱۰۱).

در این روش ابتدا مضمون شناسایی می‌شود. قبل از پرداختن به انواع مضمون و روش شناخت آن، باید درک درستی از معنی «مضمون»^۴ وجود داشته باشد. مضمون یا تم مبین اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و سؤالات تحقیق است (براون و کلارک^۵، ۲۰۰۶). مضمون الگویی است که در داده‌ها یافت می‌شود و حداقل به توصیف و سازماندهی مشاهدات و حداکثر به تفسیر جنبه‌هایی از پدیده می‌پردازد (بویاتزیس، ۱۹۹۸: ۴). به‌طور کلی، مضمون، ویژگی^۶ تکراری و متمایزی در متن است که به نظر پژوهشگر، نشاندهنده درک و تجربه خاصی در رابطه با سؤالات تحقیق است (کینگ و هوروکز^۷، ۲۰۱۰: ۱۵۰). با توجه به تنوع روشهای تحلیل مضمون، برخی از پژوهشگران مضمونها را به لحاظ ماهیت و برخی دیگر به لحاظ جایگاه و سلسله مراتب آنها در تحلیل مضمون دسته‌بندی کرده‌اند. شناخت مضمون یکی از مهمترین و حساسترین کارها در تحقیقات کیفی است و به عبارتی قلب تحلیل مضمون است. شعور متعارف ارزشهای محقق، جهتگیریها و سؤالات تحقیق و تجربه محقق درباره موضوع در چگونگی شناخت مضمونها تأثیر می‌گذارد. بنابراین مضمون لزوماً به معیارهای کمی بستگی ندارد بلکه به این بستگی دارد که چقدر به نکته مهمی درباره سؤالات تحقیق می‌پردازد (براون و کلارک، ۲۰۰۶: ۷۷-۱۰۱). بعد از شناخت مضمون در منابع، باید مضمون شناسایی شده را تحلیل کرد.

تحلیل مضمون طیف گسترده‌ای از روشها و فنون را در برمی‌گیرد. در فرایند تحلیل مضمون با

- 1 - Holloway&todres
- 2 - Boyatzis
- 3 - Ryan & Bernad
- 4 - Theme
- 5 - Braun&Clarke
- 6 - Feature
- 7 - King & Horrocks

توجه به اهداف و سؤالات تحقیق می‌توان از روشهای تحلیلی مناسب مانند قالب مضمونها، ماتریس مضمونها، شبکه آنها و تحلیل مقایسه‌ای استفاده کرد.

هنگام شروع تحلیل مضمون در ابتدا داده‌ها جمع‌آوری می‌شود. بعد از مطالعه و آشنایی با داده‌ها، شناسه‌های اولیه ایجاد می‌شود. در این گام، از شناسه‌ها برای تقسیم‌بندی به قسمت‌های فهمیدنی مانند بند، عبارت، کلمه یا دیگر معیارهایی که برای تحلیل خاص لازم است استفاده می‌شود. شناسه‌های موجود در چارچوب شناسه‌گذاری، باید حد و مرز کاملاً مشخصی داشته باشد به گونه‌ای که تکراری نباشد. این گام به لحاظ تفسیری حائز اهمیت است؛ اما تا این مرحله تکمیل نشود نمی‌توان وارد مرحله بعد شد (آتريد - استرلینگ^۱، ۲۰۰۱). گام سوم زمانی آغاز می‌شود که همه داده‌ها، شناسه‌گذاری اولیه و گردآوری شده باشد. در این گام، که به تحلیل در سطحی کلان‌تر از شناسه‌ها تمرکز دارد، شناسه‌های مختلف در قالب مضمون‌هایی مرتب می‌شود که از آن به‌عنوان شناسه‌گذاری ثانویه یاد می‌شود. در گام چهارم با استفاده از مضمونها شبکه مضمونها رسم، و در انتها به تحلیل شبکه مضمونها پرداخته می‌شود.

در این پژوهش با توجه به بررسیها از بین بیش از ۱۸۰۰ عنوان کتاب مربوط به ازدواج و خانواده با رویکرد بررسی نظر عالمان دین و متخصصان دانشگاهی ۱۴ نفر انتخاب شدند و کتابهای مربوط به عنوان پژوهش از این نویسندگان و مفسران انتخاب گردید. مهمترین منابعی که به عنوان حوزه پژوهش شناسایی شده در جدول ۱ آمده است. ۶۰ آیه از قرآن کریم در تفاسیر بررسی گردید و شناسه‌های مربوط به تعالی خانوادگی از ۲۲ کتاب و تفسیر به دست آمد.

جدول ۱: کتابها و منابع مرتبط با حوزه پژوهش

شناسه	نویسنده	عنوان کتاب	تاریخ نشر	مکان و ناشر
۱	سید محمد حسین طباطبایی	تفسیر المیزان	۱۳۸۲	قم: دفتر انتشارات اسلامی
۲	ناصر مکارم شیرازی	تفسیر نمونه	۱۳۸۰	تهران: دارالکتب الاسلامیه
۳	عبداله جوادی آملی	تفسیر تسنیم	۱۳۷۸ تا کنون	قم: مرکز نشر اسراء و سایت اسراء http://www.portal.esra.ir
۴	سیده نصرت بیگم امین اصفهان‌های معروف به بانو امین	تفسیر مخزن العرفان	۱۳۸۹	اصفهان: انتشارات گلپهار
۵	ناصر مکارم شیرازی	شیوه همسری در خانواده نمونه	۱۳۸۱	قم: انتشارات نسل جوان
۶	عبداله جوادی آملی	مفاتیح الحیات	۱۳۹۱	قم: مرکز نشر اسراء

ادامه جدول ۱: کتابها و منابع مرتبط با حوزه پژوهش

شناسه	نویسنده	عنوان کتاب	تاریخ نشر	مکان و ناشر
۷	عبداله جوادی آملی	زن در آیینه جمال و جلال الهی	۱۳۸۶	قم: مرکز نشر اسراء
۸	سیده نصرت بیگم امین اصفهان‌یی معروف به بانو امین	روش خوشبختی	۱۳۹۲	اصفهان: انتشارات گلبهار
۹	سید علی خامنه‌ای	زن و خانواده	۱۳۹۲	تهران: نشر دفتر مقام معظم رهبری
۱۰	سید علی خامنه‌ای	مطلع عشق	۱۳۸۴	تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی
۱	حسین مظاهری	اخلاق در خانواده	۱۳۹۱	قم: نشر معارف
۱۲	حسین مظاهری	عوامل کنترل غرائز در زندگی انسان	۱۳۷۸	تهران: مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر
۱۳	حسین مظاهری	اخلاق در خانه	۱۳۸۰	قم: مرکز نشر دفتر تبلیغات اسلامی
۱۴	حسین مظاهری	خانواده در اسلام	۱۳۸۱	قم: نشر شفق
۱۵	ابراهیم امینی	همسررداری	۱۳۸۵	قم: مؤسسه بوستان کتاب
۱۶	ابراهیم امینی	آشنائی به وظائف و حقوق زن	۱۳۸۴	قم: مؤسسه بوستان کتاب
۱۷	ابراهیم امینی	انتخاب همسر	۱۳۸۴	تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۱۸	ابراهیم امینی	جوان و همسرگزینی	۱۳۸۶	قم: مؤسسه بوستان کتاب
۱۹	حسین دهنوی	گلبرگ زندگی	۱۳۸۸	قم: انتشارات خادم الرضا(ع)
۲۰	سید علی اکبر حسینی	اخلاق در خانواده	۱۳۷۵	تهران: نشر اسلامی
۲۱	غلامعلی افروز	مبانی روانشناختی ازدواج	۱۳۸۰	تهران: انتشارات دانشگاه تهران
۲۲	غلامعلی افروز	مبانی روانشناختی روابط زن و شوهر از منظر پیامبر(ص)	۱۳۸۸	تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی
۲۳	غلامعلی افروز	همسران برتر	۱۳۸۶	تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۲۴	محسن ایمانی	بررسی ابعاد تربیتی دوران عقد	۱۳۸۶	تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۲۵	علی قائمی امیری	خانواده از دیدگاه امام امیرالمؤمنین(ع)	۱۳۸۶	تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۲۶	علی قائمی امیری	خانواده نمونه در اسلام	۱۳۸۶	تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۲۷	محمدرضا شرفی	خانواده متعادل (آناتومی خانواده)	۱۳۸۶	تهران: انتشارات انجمن اولیا و مربیان
۲۸	محمدرضا شرفی	مهارت‌های زندگی در سیره رضوی	۱۳۸۸	مشهد: انتشارات قدس رضوی
۲۹	امیرحسین بانکی پورفرد	مطلع مهر	۱۳۸۹	اصفهان: انتشارات حدیث راه عشق
۳۰	امیرحسین بانکی پورفرد	سر دلبران	۱۳۹۲	اصفهان: انتشارات حدیث راه عشق

یافته‌ها

روش کار به این صورت بود که در مرحله اول قسمت‌هایی از کتاب یا تفسیر که با تعالی

خانوادگی مؤثر بر تحکیم خانواده مرتبط بود، انتخاب شد، در مرحله دوم به همه قسمت‌های انتخاب شده یک شناسه متناسب با موضوع متن داده شد که به آن شناسه اولیه می‌گویند. به علت طولانی بودن جدولها به عنوان نمونه، قسمتی از آن در جدول ۲ آورده شده است. شناسه‌ها در سه مرحله انتخاب همسر، دوران عقد و زندگی مشترک تقسیم‌بندی شد. در مرحله سوم شناسه‌های اولیه به دست آمده در چهار مقوله معنوی مؤثر بر تعالی، مادی مؤثر بر تعالی، احساسی مؤثر بر تعالی و فکری مؤثر بر تعالی به عنوان شناسه‌های ثانویه دسته‌بندی شد که در جدول ۳ آورده شده است.

شناسه‌های مربوط به صورت قالب مضمونها و بعد به صورت شبکه مضمونها در نمودار ۱ آورده شد و سپس نتایج به صورت کمی و کیفی تحلیل گردید. در تحلیل کمی نتایج، همان‌طور که در نمودار ۲ دیده می‌شود در مرحله انتخاب همسر در ابتدا عوامل معنوی و بعد از آن عوامل فکری تأثیرگذار است. عوامل مادی در مرحله انتخاب همسر بسیار ناچیز و عوامل احساسی تأثیری ندارد. در دوران عقد عوامل فکری بیشترین تأثیر را دارد. عوامل مادی و احساسی تأثیر چندانی در دوران عقد ندارد. در طول زندگی مشترک برای حفظ بنیان خانواده در ابتدا عوامل معنوی بیشترین تأثیر را دارد؛ بعد از آن عوامل احساسی و بعد عامل فکری و در نهایت عامل مادی تأثیرگذار است.

جدول ۲: شناسه‌گذاری اولیه دیدگاه‌های مفسران و اندیشمندان

ردیف	متن عربی	متن فارسی	شناسه اولیه	منبع
۱	أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةُ الصَّيَامِ الرَّقْتُ إِلَى نَسَائِكُمْ هُنَّ لِيَابِسُ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَابِسُ لَهُنَّ أَنْتُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَ ابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَ كَلُوا وَ اشْرَبُوا حَتَّى يَبْيُنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُوا الصَّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَ لَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَ أَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا كَذَلِكَ يَبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ	"هُنَّ لِيَابِسُ لَكُمْ وَ أَنْتُمْ لِيَابِسُ لَهُنَّ" [رعایت ادب در قرآن و استعاره‌ای لطیف در باره زوجین] ظاهر از کلمه لباس همان معنای معروفش است؛ یعنی جامه‌ای که بدن آدمی را می‌پوشاند و این دو جمله از قبیل استعاره است برای اینکه هر یک از زن و شوهر طرف دیگر خود را از رفتن به دنبال فسق و فجور و اشاعه دادن آن در بین افراد نوع جلوگیری می‌کند؛ پس در حقیقت مرد لباس و ساتر زن است و زن ساتر مرد است.	زوجیت عامل حفظ از فسق و فجور	ترجمه المیزان، ج ۲، ص ۶، آیه ۱۸۷ بقره
۲	(وَ لَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَ لَعَلَّكُمْ تُؤْمِنُونَ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكِي وَ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ بِالنَّاسِ إِيمَانًا وَسَلَامًا وَأَلَّوْا سَائِرَ مِزَابِيهِ يَأْتِيهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلْحَابٌ فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَأَوتُوا أَسْرَابَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِي الْآمِنَاتُ بِأَسْرَابِهنَّ وَ لَا ضَرْرَ عَلَيْكُمْ فِي مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْقُرْآنِ وَ لَا يَنْصِلُ عَلَيْكُمْ حَرَجٌ مِنْهُ وَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَكُونَ)	زن با ایمان هر چند کنیز باشد بهتر است از زن مشرک برای ازدواج، و لو آزاد باشد و دارای حسب و نسب و مال و سایر مزایایی باشد که عادتاً خوشایند انسان است.	ایمان شرط اول ازدواج	ترجمه المیزان، ج ۲، ص ۳۰۷، آیه ۲۲۱

ادامه جدول ۲: شناسه گذاری اولیه دیدگاه‌های مفسران و اندیشمندان

ردیف	متن عربی	متن فارسی	شناسه اولیه	منبع
۳	.....	رسول خدا(ص) به حضرت علی (ع) می‌فرماید: خدمت به خانواده، کفاره گناهان بزرگ، موجب فرونشاندن خشم الهی، مهریه حوریان بهشتی و موجب فزونی حسنات و درجات است. ای علی! به خانواده خدمت نمی‌کند مگر صدیق یا شهید یا مردی که خدا برایش خیر دنیا و آخرت را خواسته است.	خدمت به خانواده عامل کفاره گناهان	مفاتیح‌الحیات، ص ۲۳۷
۴	.....	از رسول خدا روایت شده که نزدیکترین شما به جایگاه من در قیامت، نیکوترین شما در اخلاق و سودمندترین شما نسبت به خانواده خویش است.	خوش اخلاقی و خدمت به خانواده عامل قرب به خدا	مفاتیح‌الحیات، ص ۲۳۷
۵	إِذَا جَاءَكُمْ مِنْ تَرَضُونَ خَلْقَهُ وَ دِينَهُ فَرَوْجُهُ، إِنْ لَا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةً فِي الْأَرْضِ وَ فسادٌ كَثِيرٌ (وسائل الشیعه، ج ۱۴، صفحه ۵۱)	هرگاه کسی که اخلاق و دین او را می‌پسندید به خواستگاری آید او را به همسری دخترتان بپذیرید. اگر چنین نکنید فتنه عظیم و فساد بزرگی در زمین خواهد افتاد!	اخلاق و دینداری شروط اصلی ازدواج	شیوه همسری در خانواده نمونه ص ۲۱
۶	.....	پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس با زنی برای مالش ازدواج کند، خدا او را به همین امر واگذار می‌نماید و هر کس که برای جمالش ازدواج کند به چیزی می‌رسد که از آن کراهت دارد و هر کس که برای دینداری ازدواج کند، خدا هر سه را برایش جمع می‌کند.	ایمان همسر	همسررداری ص ۹۸-۹۹
۷	....	همدلی همسران یعنی هم پیمان شدن در پیمودن مسیر رشد و کمال و پرهیز از ایستایی و پوچ اندیشی. همسران با محبت و همدلان پاک طینت، آنانی هستند که با قربانی کردن هوسها، سد کز رویها و با اندیشه‌ای متعالی، همدل و همزبان، سرود وارسنگی و آزادگی: «اللله و انا الیه راجعون» را سر داده، همواره در انتخاب راه و مشی زندگی، والاترین معیارهای عرشی را ملاک قرار می‌دهند و از هواهای شیطانی، خودمداری و خودکامگی آزادند.	همدلی از رفتار محبت آمیز	مبانی روان‌شناختی ازدواج، ص ۳۴ - ۳۵

عوامل تعالی بخش مؤثر در تحکیم بنیان خانواده در...

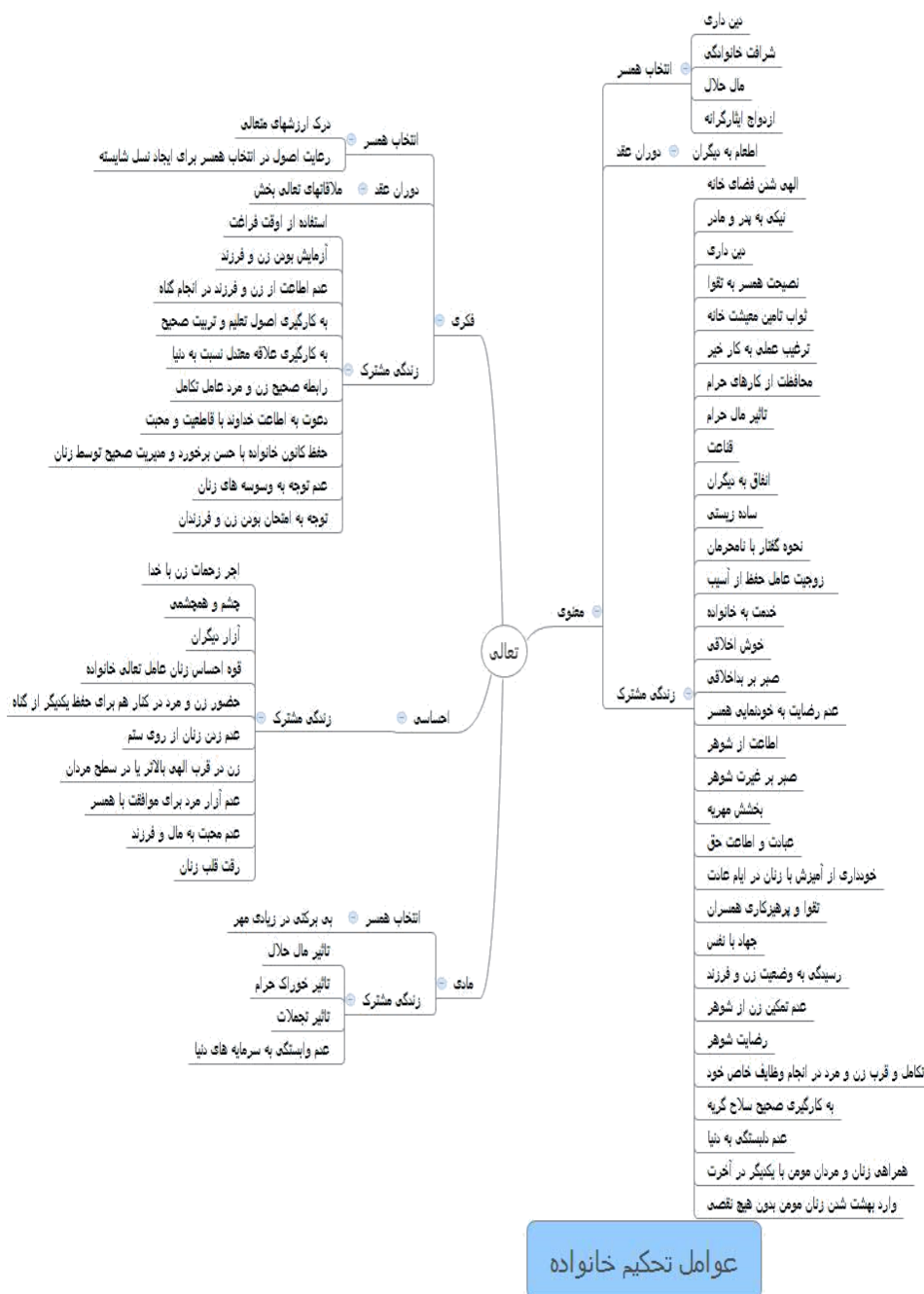
جدول ۳: شناسه گذاری ثانویه دیدگاه‌های مفسران و اندیشمندان

ردیف	شناسه گذاری ثانویه	حیطه	ریز موضوعات	فراوانی	
۱	معنوی	انتخاب همسر	دینداری	۱۲	
۲			شرافت خانوادگی	۱	
۳			مال حلال	۱	
۴			ازدواج ایثارگرانه	۱	
۵			اطعام به دیگران	۱	
۶		زندگی مشترک	زندگی مشترک	الهی شدن فضای خانه	۲
۷				نیکی به پدر و مادر	۲
۸				دینداری	۹
۹				نصیحت همسر به تقوا	۸
۱۰				ثواب تأمین معیشت خانه	۵
۱۱				ترغیب عملی به کار خیر	۱۰
۱۲				محافظت از کارهای حرام	۷
۱۳				تأثیر مال حرام	۱
۱۴				قناعت	۱
۱۵				اتفاق به دیگران	۳
۱۶				ساده زیستی	۲
۱۷				چگونگی گفتار با نامحرمان	۱
۱۸				زوجیت عامل حفظ از آسیب‌ها	۱
۱۹				خدمت به خانواده	۱
۲۰				خوش اخلاقی	۱
۲۱				صبر بر بداخلاقی	۱
۲۲				عدم رضایت به خودنمایی همسر	۱
۲۳				اطاعت از شوهر	۱
۲۴				صبر بر غیرت شوهر	۱
۲۵				بخشش مهریه	۱
۲۶				عبادت و اطاعت حق	۱
۲۷				خودداری از آمیزش در ایام عادت	۱
۲۸				عدم تمکین زن از شوهر	۱
۲۹				رضایت شوهر	۱
۳۰				تکامل و قرب زن و مرد در وظایف خاص خود	۱
۳۱				سخت نگرفتن بر خانواده	۱
۳۲				ناسازگاری زن	۱
۳۳		به کارگیری صحیح سلاح گریه	۱		
۳۴		تقوا و پرهیزکاری همسران	۱		
۳۵		جهاد با نفس	۱		
۳۶		رسیدگی به وضعیت زن و فرزند	۱		
۳۷		عدم دلبستگی به دنیا	۱		

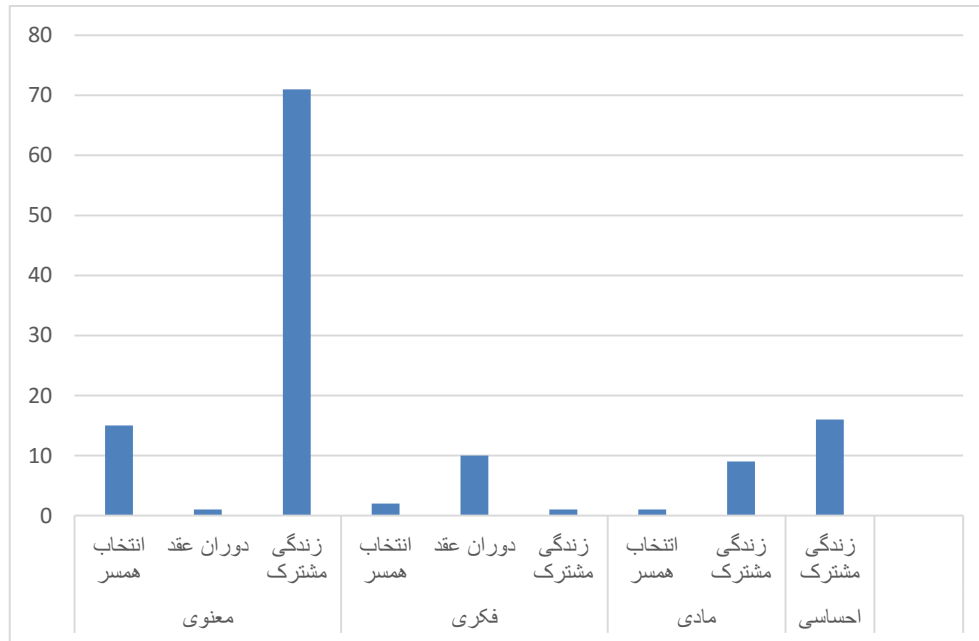
ادامه جدول ۳: شناسه گذاری ثانویه دیدگاه‌های مفسران و اندیشمندان

ردیف	شناسه گذاری ثانویه	حیطه	ریز موضوعات	فراوانی	
۳۸	معنوی	زندگی	همراهی زنان و مردان مؤمن با یکدیگر در آخرت	۱	
۳۹		مشترک	وارد بهشت شدن زنان مؤمن بدون هیچ نقصی	۱	
۴۰	فکری	انتخاب همسر	درک ارزشهای متعالی	۱	
۴۱			رعایت اصول در انتخاب همسر برای ایجاد نسل شایسته	۱	
۴۲		دوران عقد	ملاقاتهای تعالی بخش	۱	
۴۳		زندگی مشترک	زندگی مشترک	استفاده از اوقات فراغت	۱
۴۴				آزمایش بودن زن و فرزند	۱
۴۵				عدم اطاعت از زن و فرزند در گناه	۱
۴۶				به کارگیری اصول تعلیم و تربیت صحیح	۱
۴۷				به کارگیری علاقه معتدل نسبت به دنیا	۱
۴۸				رابطه صحیح زن و مرد عامل تکامل	۱
۴۹				دعوت به اطاعت خداوند با قاطعیت و محبت	۱
۵۰				حفظ کانون خانواده باحسن برخورد و مدیریت صحیح زن	۱
۵۱				توجه نکردن به وسوسه‌های زنان	۱
۵۲				توجه به امتحان بودن زن و فرزند	۱
۵۳		۱			
۵۴	احساسی	زندگی مشترک	حضور زن و مرد در کنار هم برای حفظ یکدیگر از گناه	۱	
۵۵			زن در قرب الهی بالاتر یا در سطح مردان	۱	
۵۶			اجر زحمات زن با خدا	۵	
۵۷			چشم و هم‌چشمی	۱	
۵۸			آزار دیگران	۳	
۵۹			قوه احساس زنان عامل تعالی خانواده	۱	
۶۰			رقت قلب زن	۱	
۶۱			زدن زنان از روی ستم	۱	
۶۲			عدم آزار مرد برای موافقت با زن	۱	
۶۳			عدم محبت به مال و فرزند	۱	
۶۴	مادی	انتخاب همسر	بی برکتی در زیادی مهر	۱	
۶۵		زندگی مشترک	تأثیر مال حلال	۴	
۶۶			تأثیر خوراک حرام	۲	
۶۷			تأثیر تجملات	۲	
۶۸			عدم وابستگی به سرمایه‌های دنیا	۱	

عوامل تعالی بخش مؤثر در تحکیم بنیان خانواده در...

نمودار ۲: میزان فراوانی شناسه‌های ثانویه بر تحکیم خانواده از دیدگاه مفسران و اندیشمندان

بحث و نتیجه‌گیری

در بررسی عوامل تحکیم خانواده در نظریات غربی مانند نظریه اشتنبرگ عمدتاً به رابطه انسان با انسان توجه شده است؛ اما با بررسی نظریه‌های دینی از جمله نظریه ابن عربی در تحکیم خانواده به رابطه انسان با خداوند نیز توجه می‌شود و می‌توان گفت عامل اصلی و ستون حفظ کانون خانواده مؤلفه تعالی است. این پژوهش با هدف شناسایی عوامل تعالی‌بخش مؤثر بر تحکیم خانواده انجام شد. بدین منظور آرای ۱۴ نفر از مفسران و اندیشمندان مورد بررسی قرار گرفت. در ابتدا با مطالعه منابع و جمع‌آوری داده‌ها، چهار مؤلفه معنوی، فکری، احساسی و مادی به‌عنوان متغیر مستقل و تعالی‌خانوادگی به‌عنوان متغیر وابسته در نظر گرفته شد و به روش تحلیلی به جستجوی مضمونهای مرتبط با این مؤلفه‌ها در متن کتابها و تفسیر پرداخته شد. برای تحلیل بهتر، مراحل زندگی به سه مرحله انتخاب همسر، دوران عقد و زندگی مشترک تقسیم شد. در این پژوهش، که به روش تحلیل مضمون انجام شده است ۱۲۹ مضمون کلیدی در زمینه مؤلفه‌های مورد نظر به‌دست آمد.

در مرحله انتخاب همسر عوامل معنوی بیشترین تاثیر را داشت و عوامل احساسی تأثیری نداشت. در مرحله دوران عقد عامل فکری بیشترین تأثیر را دارد. در زندگی مشترک عوامل معنوی تأثیر بسیاری برای حفظ و ثبات بنیان خانواده دارد؛ بعد از عوامل معنوی، عوامل احساسی مؤثر است و عوامل مادی کمترین تأثیر را دارد.

همان‌طور که در نتایج مشخص شد در انتخاب همسر با توجه به دستور دین باید عاقلانه انتخاب کرد و نباید تحت تأثیر عوامل احساسی قرار گرفت. در زندگی مشترک توجه به دستور دین و ارتباط قوی با خداوند و همچنین به کارگیری عوامل احساسی تأثیر بسیاری در تحکیم خانواده خواهد داشت.

از ویژگیهای معنوی مؤثر بر تعالی زن و شوهر در خانواده، مراقبت از یکدیگر برای ماندن در صراط مستقیم است. شاخص ماندن در صراط مستقیم عمل به تکالیف دینی، رعایت مسائل اخلاقی و توجه به جایگاه خانواده و زوجیت است. با توجه به یافته‌های پژوهش، دینداری، نیکی به پدر و مادر، محافظت از کارهای حرام، خودداری از گفتار با نامحرم، جهاد با نفس، کمک کردن زن و مرد به هم در تکالیف و قدرت زیاد تأثیرگذاری آنها در بهشتی و جهنمی کردن یکدیگر، رضایت شوهر و تمکین زن جزء تکالیف دینی زن و شوهر برای متعالی کردن خانواده است. در روایات آمده است: جهاد زن «خوب شوهرداری کردن» (حسن تبعل) است و حسن تبعل یعنی ساختن با سختی‌های زندگی برای خدا. هم‌چنین بر زن واجب است از شوهر اطاعت کند و او را در هر شأنی که به شئون زوجیت راجع می‌شود، حفظ نماید (طباطبایی، ۳۴ نساء). ترغیب عملی به کار خیر، قناعت، انفاق، ساده‌زیستی، خوش اخلاقی، خدمت به خانواده، گذشت، صبر بر غیرت شوهر، بخشش مهریه از موارد رعایت مسایل اخلاقی در خانواده است. معاشرت نیکو با همسر باعث تقرب به خدا و نزول برکت، رحمت و مغفرت می‌شود. در صورتی که خانواده محیط دین، تقوا و پارسایی باشد، نتایج آن نه تنها خانواده را به فیض خواهد رساند، بلکه جامعه نیز تحت تأثیر آن قرار خواهد گرفت. در خانواده متعالی زوجیت و جایگاه آن عامل حفظ زن و مرد از گناه و آسیب‌های اخلاقی است. در قرآن کریم زن و مرد به لباس تشبیه شده‌اند. لباس مانع از آسیب است. ازدواج هر چند اطفای غریزه را به‌همراه دارد، صبغه ملکوتی آن صیانت از گناه و حراست از نگاه آلوده است. هم‌چنین لباس، انسان را از گرما و سرما حفظ می‌کند. زوجین نیز باید در حوادث تلخ و شیرین و گرم و سرد زندگی، موجبات دلگرمی هم را فراهم کنند. اهمیت دادن به جایگاه خانواده باعث می‌شود مرد به وضعیت آنها رسیدگی کند و در این باره مسئولیت‌پذیر باشد. هم‌چنین

در بعد منفی مال حرام، گفتار با نامحرمان و آمیزش با زنان در ایام عادت از جمله موانع تعالی خانواده در بعد معنوی ذکر شد.

از ویژگیهای فکری مؤثر بر تعالی خانواده در ابتدا به رعایت اصول در انتخاب همسر تأکید فراوانی شده و در ادامه مدیریت صحیح زندگی توسط زوجین و حفظ کانون خانواده با محبت و قاطعیت مورد توجه قرار گرفته است. خداوند در آیات قرآن مدیریت خانه را به مرد داده و او را قیم زن قرار داده است. در مقابل به زن هم مزیت مادری و تربیت فرزند بخشیده است. مرضیه زن در اسلام این است که به تدبیر امور داخلی منزل و تربیت اولاد بپردازد. هم چنین در بعد منفی به اطاعت از زن و فرزندان در گناه و توجه به وسوسه‌های زنان در راه اطاعت خداوند به عنوان مانع تعالی در بعد فکری اشاره شده است. خدای سبحان بعضی از فرزندان و همسران را دشمن مؤمنان شمرده است، البته دشمن ایمان ایشان و به این دلیل که دشمن ایمان ایشانند، شوهران و پدران را وادار می‌کنند دست از ایمان به خدا بردارند و پاره‌ای اعمال صالح را انجام ندهند و یا بعضی از گناهان کبیره و مهلکه را مرتکب شوند و چه بسا مؤمنان در بعضی از خواسته‌های زن و فرزند به دلیل محبتی که به آنان دارند، اطاعتشان بکنند.

در بعد احساسی به حضور زن و مرد در کنار یکدیگر و عدم اذیت و آزار یکدیگر اشاره شده است.

هم چنین در بعد مادی به تأثیر مال حلال و در بعد منفی آن تأثیر تجملات، خوراک حرام و وابستگی به سرمایه‌های دنیا به عنوان مانعی برای رسیدن خانواده به تعالی بیان شد.

با توجه به نتایج در خانواده متعالی، نه تنها مشکلات مورد بررسی قرار می‌گیرد و برای حل آنها تلاش می‌شود، بلکه ظرفیت‌ها و استعداد‌های افراد تا مرز خودشکوفایی مورد استفاده قرار می‌گیرد و گاه وجود مشکل، محلی برای توان‌سنجی افراد است. در این خانواده افراد از هویتی پرمعنا، روشن و منسجم برخوردار هستند. افراد نه تنها به رشد و پیشرفت خویش، بلکه به اعتلای جمعی اعضای خانواده می‌اندیشند و برای تحقق آن، طرح و اندیشه جدیدی ارائه می‌کنند؛ به عبارت دیگر تفکر جمعی و خرد گروهی و مدیریت گروهی بر فعالیتها حکمرانی می‌کند. تعقیب هدف هیچ‌گاه پایان نمی‌پذیرد. اگر لازم باشد هدفی را کنار گذاشت، باید بی‌درنگ هدف جدیدی آفرید؛ یعنی در چنین خانواده‌ای انگیزه‌ها تعطیلی ندارد. همکاری و اشتراک مساعی این خانواده مثال زدنی است و همه اعضای خانواده همگام با هم در جهت تحقق بالاترین سطوح آرمانی و اهداف تلاش می‌کنند.

با توجه به یافته‌های پژوهش، خانواده در زندگی انسان و اصلاح جامعه ضرورتی غیر قابل انکار دارد. بازشناسی مفاهیم و عوامل تحکیم خانواده و تلاش مستمر برای تحقق آن از راه‌های رشد معنوی و اخلاقی جامعه و افراد است. در خانواده متعالی با گسترش و تعمیق فرهنگ اصیل اسلامی زمینه تربیت نسل سالم، با ایمان، مسئول و مؤثر در رشد خود، خانواده و جامعه ایجاد می‌شود؛ لذا با جمع‌بندی عوامل مؤثر بر تعالی راهبردهایی برای ایجاد خانواده متعالی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

«ترسیم الگوی خانواده متعادل و تبیین ویژگیهای الگویی خانواده آرمانی در اسلام، تحکیم مبانی اعتقادی خانواده و تواناسازی آن در ابعاد شناختی و اخلاقی به‌منظور هدایت خانواده در مسیر الهی، توسعه آگاهی‌های اعضای جامعه نسبت به اهمیت و کارکردهای خانواده اعم از تربیت و پرورش فرزندان، انتقال فرهنگ به آنها و توسعه نیروی انسانی، آگاهی‌های زوجین نسبت به تأثیر روابط جنسی سالم در تقویت پیوندهای عاطفی و نشاط روحی و افزایش رضایت‌مندی از زندگی، افزایش آگاهی در زمینه احکام زناشویی، تنظیم خانواده، حقوق و تکالیف یکدیگر، هم‌چنین تلطیف روابط حقوقی با حسن خلق، اصلاح الگوی مشارکت و نقش‌های اجتماعی و فرهنگی زنان متناسب با نقش‌های خانوادگی و ارزشهای متعالی زن، توسعه آگاهی‌های جوانان نسبت به روشهای مناسب و معیارهای شرعی انتخاب همسر، تعدیل توقعات و کاهش تشریفات در ازدواج».

جا دارد در عرصه تحقیقات و پژوهشهای بنیادی و کاربردی، عوامل صمیمیت، تعهد و روابط زناشویی نیز در آرای اندیشمندان و مفسران مورد بررسی قرار گیرد و الگوی ایرانی - اسلامی راهکارهای تحکیم خانواده ارائه، و در عرصه سیاست‌گذاریها و برنامه ریزیها از آن استفاده شود.

منابع

قرآن کریم

ابن عربی، محی الدین (بی‌تا). الفتوحات المکیه. بیروت: دارصادر.
اشترنبرگ، رابرت (۱۹۸۷). روان شناسی شناختی. ترجمه سید کمال خرازی، الهه حجازی (۱۳۸۷). تهران: سمت.

بانکی پور فرد، امیرحسین (۱۳۹۱). اخلاق در خانواده. قم: دفتر نشر معارف.

بانو مجتهد امین (بی‌تا). مخزن العرفان - در تفسیر قرآن. اصفهان: نشاط اصفهان.

جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۴). تسنیم. قم: مرکز نشر اسرا.

- چراغی کوتیانی، اسماعیل (۱۳۸۹). رویکرد اسلام به چهار کارکرد مهم خانواده. *مجله علمی ترویجی معرفت*. دوره چهارم. شماره ۱۳۹: ۵۴ - ۳۵.
- حاج علی اکبری، محمدجواد (۱۳۹۰). *مطلع عشق* (گزیده‌ای از رهنمودهای حضرت آیت‌الله سید علی خامنه‌ای). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- حراغملی محمد حسن (۱۴۰۹ق). *وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. قم: مؤسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.
- سازمان ثبت احوال کشور (۱۳۹۲). دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی. www.sabteahval.ir.
- سازمان ملی جوانان (۱۳۸۰). *مطالعات ملی و اولویت بندی موانع ازدواج*.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۶۳). *تفسیر المیزان*. ترجمه سید باقر موسوی همدانی. نشر بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی.
- محمدی ری شهری، محمد؛ پسندیده، عباس (۱۳۸۷). *تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث*. قم: مشعر.
- محمدی، رحمت‌اله (۱۳۹۲). *مدل ساختاری تعالی خانواده بر اساس جهتگیری مذهبی و شخصیت از طریق سبک زندگی، بهزیستی روانشناختی و عملکرد ازدواج در خانواده‌های شهر اصفهان*. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه علوم تربیتی اصفهان.
- محمودیان، حسین (۱۳۸۳). *سن ازدواج در حال افزایش: بررسی عوامل پشتیبان*. *نامه علوم اجتماعی*. شماره ۲۴: ۲۷-۵۳.
- مسعودی نیا، زهرا (۱۳۹۱). *تجارب مردان و زنان طلاق گرفته از عوامل فرهنگی زمینه‌ساز طلاق*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده علوم تربیتی دانشگاه آزاد اسلامی خوراسگان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۶۲). *تفسیر نمونه*. قم: دارالکتب الاسلامیه.
- معین، محمد (۱۳۵۰). *فرهنگ معین*. با همت جعفر شهیدی. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- موسوی، ا (۱۳۸۲). *عوامل تحکیم بنیان خانواده و عوامل تهدید کننده آن در دختران و زنان شهر تهران*. طرح پژوهشی. تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- ناستی‌زایی، ناصر (۱۳۸۵). *موانع ازدواج دختران*. *مجله علوم تربیتی و روانشناسی*. شماره ۴: ۱۰۸ - ۹۲.

- Attride-Stirling, J. (2001), "Thematic Networks: An Analytic Tool for Qualitative Research" *Qualitative Research*, Vol. No. 3, Pp. 385-405
- Boyatzis, R. E. (1998), *Transforming qualitative information: thematic analysis and code development*, Sage
- Braun, V. & Clarke, V. (2006), "Using thematic analysis in psychology", *Qualitative Research in Psychology*, Vol. 3, No. 2, Pp. 77-101
- Holloway, I. & Todres, L. (2003), "The Status of Method: Flexibility, Consistency and Coherence", *Qualitative Research*, Vol. 3, No. 3, Pp. 345-
- King, N., & Horrocks, C. (2010), *Interviews in qualitative research*, London: Sage.
- Ryan, G. W. & Bernard, H. R. (2000), "Data Management and Analysis Methods", In Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (Eds.), *Handbook of qualitative research* (Pp. 769-802.), Thousand Oaks, CA: Sage.

Stanly S M, Samto PR, Johnson C A ,MarKman H J.(2006). Premarital Education, Marital Yuality, and Marital Stabity :Finadyns from a Large Random House Hold Survey Journal of dFamily Psychology, 20:112-126.

Whisman, M.A.(1997),psychopathology and marital satisfaction: the importance of consulting and clinical psychology.

www.sabteahval.ir

www.nitawriter.wordpress.com

<http://www.esra.ir>